

MATRAKÇI NASÛH'UN HAYATI VE ESERLERİ İLE İLGİLİ YENİ BİLGİLER

H. G. YURDAYDIN

GİRİŞ

12-17 Nisan 1956 tarihleri arasında toplanmış olan V. Türk Tarih Kongresine *Matrakçı Nasûh'un Süleyman-namesi* adı ile bir tebliğ sunmuş bulunmamıza ve Nasûh'un diğer eserleri ile ilgili daha sonraki araştırmalarımızın sonuçlarını da 1963 yılında *Matrakçı Nasûh* adı ile bir kitap halinde yayınlamış¹ olmamıza rağmen, bu defa tekrar bu konu üzerinde duruşumuzun muayyen sebepleri vardır. Her şeyden önce işaret etmeliyiz ki, adı geçen kitabımızda altısı anonim olan tam sekiz yeni yazma nüshanın, Nasûh'un eserlerine ait olduklarını kesin bir şekilde tesbit etmek ve bunların verdikleri bilgileri değerlendirmek suretiyle, onun hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında tamamiyle yeni bilgiler vermiştik. İkisi de minyatürlü olan bu yazmalara dayanarak verdiğimiz yeni bilgiler, bazı meslektaşlarımızı heyecanlandırmış, bu arada Sayın Ord. Prof. Suut Kemal Yetkin, eserimizi, daha basımı bitmeden forma forma okumuşlar ve bu konudaki buluşlarımızdan ötürü, bizi tebrik etmişlerdi. Aradan bir müddet geçtikten sonra Profesör olma zamanımız gelmiş, bunun için gerekli olan ikinci yabancı dil imtihanını da kazanmıştık. Sıra yayınlarımızın incelenmesine gelmişti. Üzerinde durduğu konuda büyük ölçüde yenilikler getiren bu orijinal araştırmamızı, yönetmeliğin ilgili maddesi uyarınca "Profesörlük takdim tezi" olarak göstermiştik. Prof. Dr. Neş'et Çağatay başkanlığında, doğrudan doğruya bizim araştırma sahamızla ilgili, değil orijinal, alelade bir çalışması bile bulunmayan iki Tarih Profesörü, Dr. Fikret Işıltan ve Dr. Adnan Erzi ile Hadis Profesörü M. Tayyib Okiç ve Sumeroloji Profesörü Dr. Kemal Balkan'dan müteşekkil ilim jürisi, adı geçen eserimizi "değersiz ve gayri ilmî" (!?) bulmuş olacak ki,

¹ Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, Ankara 1963, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları XLIII.

Profesörlüğümüzün reddine karar vermiştir. Bu yazıyı kaleme alışımızın sebeplerinden birisi, bu vesile ile, konunun, biz ele aldığımız zamanki durumu ile bizim bu hususta ortaya koyduğumuz yenilikleri, kısaca bir defa daha, erbabının gözleri önüne sermektir.

Konuya tekrar dönüşümüzün diğer ve bizce daha önemli bir sebebi de şudur: Kitabımızın yayınlanmasından sonra Dr. G. Meredith-Owens, son günlerde British Museum'un Nasûh'un *Taberî tarihi* tercümesine ait bir yazma nüshayı satın aldığını bildirmişti. İngiliz Kültür Heyeti'nin sağladığı kısa bir bursla² British Museum'da araştırmalarda bulunmamız, bu yazmayı da incelememizi mümkün kılmıştır. Bu vesile ile şu hususu belirtmemiz gerekir ki, bu yazmada bulunan bazı kayıtlar, bizim bunu okumadan varmış bulunduğumuz bazı sonuçları desteklemekte, ileri sürdüğümüz yeni fikir ve görüşlerin kuvvet kazanmasını mümkün kılmaktadır. Konuyu tekrar ele alışımızın asıl sebebi de, işte bu yazma ve diğer bazı yazmalar üzerindeki çalışmalarımızın sonuçlarını meslektaşlarımızın tetkiklerine arz etme arzusudur. Bu yazımız okununca bir taraftan adı geçen kitabımızın getirdiği orijinal bilgiler, açıkça belli olacak; diğer taraftan tetkik imkânını bulduğumuz yeni malzeme sayesinde Osmanlı tarihçiliğinin karanlık kalmış diğer bazı önemli meselelerinin halledilerek nasıl aydınlığa kavuşturulmuş olduğu görülecektir.

Bu hususları böylece belirttikten sonra meselenin tam bir açıklıkla ortaya konulabilmesi için, şimdi konuya dönelim ve Matrakçı Nasûh'un hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında bilinenler, biz, bu konuyu ele aldığımız zaman ne safhada idi; bizim araştırmalarımız bu konuda ne gibi yenilikler getirdi, onu görelim :

Kanunî devrinde yaşayan, tarihçi, matematikçi, hattat ve silâhşör olarak ün kazanmış olan Matrakçı Nasûh'un hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında son zamanlara kadar gerçekten eksik, kesin olmayan ve hattâ birbirini tutmayan bilgilere sahip bulunuyorduk. Daha 1951 yılında bu konu ile ilk defa ilgilendiğimiz zaman, bu çok cepheli şahsiyetin Kanunî devri tarihi üzerinde durduğu ve "*bir cilt*" olduğu söylenen eserinin nerede bulunduğu dahi bilinmiyordu. Ünlü kitabında Nasûh ve eserleri hakkında da bilgi veren Ord. Prof. F. Babinger, onun Kanunî devrinden bahsettiğini ve bir cilt olduğunu

² Bize bu imkânı sağlayan Ankaradaki İngiliz Kültür Heyeti idarecilerine teşekkür ederim.

söylediği eserinin yazma nüshaları hakkında “unbekannt = bilinmiyor, meçhul” demektedir³. Bizim bu konudaki çalışmalarımız, 1951 yılında Nasûh'un bu “bir cilt” olduğu ve yazma nüshasının yerinin bilinmediği söylenen Kanunî devri tarihine ait iki yazma nüshanın tesbiti ile başlamıştır. Bu çalışmalarımız, bir takım sebeplerle zaman zaman kesilmiş bulunmasına rağmen, hiç bir zaman tamamiyle durmamış; 1963 yılına kadar geçen zaman zarfında eserlerine ait tesbit ettiğimiz, bir çoğu anonim olan, yeni yazma nüshaları incelemek suretiyle Nasûh'un hayatı, şahsiyeti ve eserleriyle ilgili meselelerin halli mümkün olarak bu konu büyük ölçüde aydınlığa kavuşturulmuştur. *Matrakçı Nasûh* adı ile 1963 yılında yayınlanmış olan kitabımızda Nasûh, silâhşör, hattat, nakkaş, matematik ve tarih bilgini olarak ele alınmak suretiyle konunun biz ele aldığımız zamandaki durumu ile, tesbit edilen yeni malzemeye göre bizim ulaşmak imkânını bulduğumuz sonuçları açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Şimdi bunları kısaca bir defa daha belirtelim :

Konuyu ele aldığımız zaman Nasûh'un tarihe ait eserleri hakkında şunları biliyorduk: Nasûh, Kanunî devri tarihi üzerinde duran “*bir ciltlik*” tarihî bir eserin yazarıdır. Bu eserin yazma nüshasının nerede bulunduğu bilinmemektedir. *Fetihnâme-i Karabuğdan* adlı bir eseri T. S. M. K.'nin Revan kısmında; 944/1537 yılında kaleme alınmış *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* adını taşıyan minyatürlü bir eseri de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bundan başka Nasûh, 926/1520 yılında Kanunî adına *Mecma' el-Tevarih* adı ile ünlü Taberî tarihini türkçeye çevirmiştir. B. M. Tahir'e göre bu eser de, Revan kütüphanesinde bulunmaktadır. Bundan başka Nasûh, iyi bir hattat ve aynı zamanda matrak oyununun mucidi olarak da tanınmakta idi. Silâhşörlüğe ait eseri *Tuhfet el-Guzat*'ın bir nüshası, İstanbul'da Süleymaniye kütüphanesinin Esat Efendi kısmındadır. Diğer taraftan aynı zamanda bir matematikçi olan Nasûh'un, matematiğe ait üç eserin yazarı olduğu belirtilmekte ve 940/1533 yılında öldüğü ileri sürülmekte idi⁴. Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zünun*'unda Nasûh'un matematiğe ait üç eserinin adını verdiği, 940/1533 yılında da öldüğünü söylediği

³ Bak. F. Babinger, *Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke*, Leipzig 1927, S. 66 vd.

⁴ Bak. B. M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, 150, 305 vd.

halde, onun tarihe ait eserlerinden bahsetmemektedir. O, sadece *Mecma' el-Tevarih* adlı bir eser hakkında bilgi vermekte, ancak verdiği bilgilerden, bu eserin telif mi, yoksa tercüme mi, dolayısıyla yazar veya müterciminin kim olduğu hususu anlaşılamamaktadır⁵. Ancak British Museum'da bulunan Türkçe yazmaların kataloğunu hazırlayan ve oradaki bir *Taberî tarihi* tercümesi hakkında bilgi vermiş olan Charles Rieu'nün belirttiği üzere, Kâtip Çelebi'nin eserinin British Museum nüshasında (bak. Or. 3144, varak 97 b) bulunan bir kenar notu, adı geçen tercüme, Safi Nasûh el-Şehir bî-Matrakî adlı bir şahsa atfetmektedir. Bu tercüme *Mecma' el-Tevarih* adını taşımakta ve iki cilde taksim edilmiş bulunmaktadır. Bu bilgileri veren Rieu, gene Kâtip Çelebi'nin ünlü eserinin Berlin nüshasına göre Taberî tarihinin türkçe tercümesinin takriben 710/1310-11 tarihinde yapılmış olduğuna dikkati çekmekte ve tanıttığı yazma nüshayı kasederek "tercümenin arkaik üslûbu, daha erken bir devri işaret etmektedir" demektedir⁶. Böyle yanlış bir görüşü ileri sürmesinde Rieu'yu bir dereceye kadar haklı görmek gerekmektedir. Zira ileride açıklanacağı üzere onun tanıttığı Taberî tarihi tercümesine ait nüshanın Nasûh'un tercümesi ile bir ilgisi bulunmamaktadır.

Nasûh ve eserleri hakkındaki mevcut bilgilerin böylece takdiminden sonra şimdi de bizim bu konudaki çalışmalarımızın sonuçları üzerinde duralım :

Nasûh'un doğum tarihi, maalesef tesbit edilememiştir. Daha sonra hakkında bilgi verilecek olan matematiğe ait ilk eserinde bulunan bir kayıt, onun Bosnalı olduğunu ortaya koymaktadır. Matematiğe ait kendi eserinde geçen bu kayıt, onun devşirilmiş olabileceği hususunu akla getirmektedir. Nitekim Âşık Çelebi'nin onun hakkında verdiği bilgiler, bu görüşü doğrulamaktadır. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgilere göre Matrakçı Nasûh, Enderun'da tahsil görmüştür. Bu okula, cülûsundan sonra sultan II. Bayezid'in hoca tâyin etmiş olduğu ve ömrünün sonuna kadar bu vazifede kalmış olan Sa'î'nin talebesidir. Zaten Âşık Çelebi'nin dediğine göre saraydan çıkan bütün "*mânâ ve marifet*" sahibi kişiler, onun talebesi idiler. Esas itibarıyla eserinde Sa'î üzerinde duran Âşık Çelebi, onun bu mâna ve marifet sahibi

⁵ Bak. Kâtip Çelebi, I, 594; II, 1166, 1520, 1602.

⁶ Bak. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London 1888, p. 22.

talebelerinin seçkin bir temsilcisi olarak Matrakçı Nasûh hakkında bilgi vermektedir⁷. Böylece umumiyet itibariyle II. Bayezid devrini saray okulunda talebe olarak geçirmiş bulunmasının mümkün olduğunu söyleyebileceğimiz Nasûh'un yazı hayatına I. Selim devrinde girmiş olduğu anlaşılmaktadır. Onun, bu günkü bilgilerimize göre ilk eseri Matematiğe aittir. *Cemal el-Kitab ve Kemal el-Hisab*⁸ adını taşımakta olan bu eser, 923/1517 yılında I. Selim'e takdim edilmiştir. Kâtip Çelebi'nin bu eserden başka Nasûh'un, aynı yıl Selim için *El-Ken'aniyye fi el-Hisab* adıyla bir eser daha yazdığından bahsetmesi, B. M. Tahir'in adı geçen bu iki eserle birlikte, Nasûh'un Kanunî devrinde 940/1533 yılında ilk eserini geliştirmek suretiyle kaleme aldığı *Umdet el-Hisab* adlı telifini de I. Selim için 923/1517 yılında yazılmış göstermesi doğru değildir. Bu hususlar adı geçen araştırmamızda açık bir şekilde ortaya konulmuş ve Nasûh'un matematiğe ait sanıldığı gibi üç eseri olmadığı ve bunların üçünün de I. Selim devrinde yazılmış olduğunun doğru bulunmadığı belirtilmiştir⁹. Gerçekte Nasûh'un matematiğe ait biri 923/1517 yılında I. Selim için, diğeri de Kanunî devrinde 940/1533 tarihinde kaleme alınmış iki eseri vardır. Ancak Nasûh, ikinci eserini, birincisini yeniden ele almak ve esas itibariyle de onun sonuna bazı ilâveler yapmak suretiyle meydana getirdiği için matematiğe ait sadece bir eseri bulunduğunu ifade etmek bile mümkün görünmektedir. Bununla beraber Nasûh,

⁷ Bak. Âşık Çelebi, *Meşâ'ir el-Şua'rá*, British Museum, Or. 6434, varak 153a.

⁸ Bu eserin adı, *Cemal el-Küttâb ve Kemal el-Hüsbâb* şeklinde de okunabilir. Bu ad, eserin yazma nüshasında ve kaynaklarımızda harekeli değildir. Mâna itibariyle her iki okuyuş tarzı da doğru kabul edilebilir. Ancak umumiyetle bizim yazdığımız şekil, benimsenmiştir. Nitekim Sayın Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılıoğlu da, bizim yazdığımız okuyuş tarzını benimsemiştir. Bak. *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1949, II, 590, not 3.

⁹ Bu vesile ile belirtelim ki Osman Ergin'in verdiği bilgilere göre, M. Cevdet, Nuruosmaniye Kütüphanesi fihristine Nasûh ve eserleri ile ilgili bazı notlar yazmıştır. M. Cevdet, bu kütüphanede bulunan *Umdet el-Hisab* nüshası vesilesiyle bu eser hakkında bilgi vermektedir. Ancak hemen işaret etmeliyiz ki Nasûh'un bu eseri, onun ifade ettiği gibi Kanunî adına 967/1560 yılında değil, bizim işaret ettiğimiz üzere, 940/1533 yılında kaleme alınmıştır. Nuruosmaniye nüshası, 967/1560 yılında yapılmış bir istinsaktır. Bu eserin 950/1543 yılında yapılmış bugün için en eski sayabileceğimiz bir istinsahı ise British Museum'da (bak. Or. 7988) bulunmaktadır. Ayrıca M. Cevdet'in Nasûh'un adını "Nasuhî" şeklinde kaydetmiş bulunması, şüphesiz doğru değildir. Bak. ve karşı. Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 370, 702.

aslında bir'e irca edilebilecek olan bu eseri ile devrinde bir matematikçi olarak şöhret kazanmıştır. Âşık Çelebi'nin onun hesab ilminde parmakla gösterilir hale geldiğini, Ebu Ma'şer'in¹⁰ onun "ilm-i erkamı yanında" çok sönük kaldığını; bu bakımdan herkesin hayretler içinde bulunduğunu ifade etmesi, dikkati çekmektedir.

Yavuz Selim devrinde matematiğe ait ilk eserini vermiş olan Nasûh'un bu sıralarda aynı zamanda iyi bir silâhşör olarak da ün kazanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Matrak oyununda ve silâhşörlükte akranına olan üstünlüğünü belirten Âşık Çelebi, Celâlzade Mustafa¹¹ ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin¹² sözlerini, onu, bütün Osmanlı ülkelerinde eşine rastlanmıyan üstad bir silâhşör olarak metheden Kanunî'nin 936/1530 tarihli bir beratı da teyit etmektedir. Bu beratta verilen bilgilere göre Nasûh, Hayr Bay'ın valiliği sırasında Mısır'a giderek orada bulunan ünlü Cündilerle türlü silâh ve mızrak oyunlarında yarışmalara katılmış, efsanevî kahraman Rüstem gibi hamleler yapmak suretiyle bütün diğer yarışmacıları saf dışı bırakmıştır. Bilindiği üzere Mısır'ın fethinden sonra oraya vali tâyin edilmiş olan Hayr Bay, Kanunî devrinin ilk yıllarında Rodos seferi sırasında Mısır valisi iken ölmüştür. Bununla beraber Nasûh'un beratta anlatılan yarışmalara Kanunî'nin cülûsundan önce yani Yavuz Selim devrinin sonlarında katılmış olması, daha büyük bir ihtimâl dahilindedir. Zira Şehzade Süleyman'ın 926/1520 yılında cülûsundan hemen biraz sonra, Nasûh'un yeni ve önemli bir işe giriştiğini, Taberî tarihini arapça aslından türkçeye çevirmeye başladığını görüyoruz.

I — TABERÎ TARİHİ VE ONUN BAŞKA DİLLERE YAPILAN TERCÜMELERİ :

Nasûh'un Taberî tarihini *Mecma' el-Tevarih* adıyla türkçeye çevirmiş bulunduğunun bilinmekte olduğunu işaret etmiştik. Ancak onun Taberî tarihini tercümesi işinin açıklanmasına geçmeden önce kısaca Taberî ve eseri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

¹⁰ Tam adı Ebu Ma'şer Cafer b. Muhammed b. Ömer el-Belhî (ölm. M. 886) olan bu zât hakkında bak. George Sarton, *Introduction to the History of Science*, Baltimore 1953, I, pp. 568 vd.

¹¹ Bak. *Tabakat el-Memalik ve Derecat el-Mesalik*, Viyana, Nat. Bibl., H. O. 41, varak 136 a, b.

¹² Bak. *Künh el-Ahbar*, British Museum, Or. 7892, varak 34 a.

Bilindiği üzere ünlü bir müfessir olan Muhammed b. Cerir el-Taberî (224-310 / 838-923), aynı zamanda, İslâm Tarihinin en önemli kaynaklarından birisi olan *Tarih el-Rûsûl ve'l-Mülûk* adlı eserin yazarıdır. Bu eser, kısaca *Tarih-i Taberî* veya *Tarih-i Cafert* adı ile ün kazanmış, yazarı da İslâm dünyasının Herodot'u kabul edilmiştir. Taberî'nin hilkatten 302/915 yılına kadar gelmekte olan bu eserini, eserin mahiyeti bakımından esas itibariyle iki bölüme ayırmak imkânı vardır. Başlangıcından İslâm tarihinin başladığı yere kadar olan kısmını, eserin birinci bölümü olarak kabul edebiliriz. Bu kısımda yazar, esas itibariyle eski İsrail ve Zerdüşti geleneklerine dayanmakta, bu sebeple de eserin bu kısmında tarihî bir tenkide mukavemeti şüpheli addedilebilecek olan bazı bilgilere yer vermiş bulunmaktadır. Eserin ikinci bölümü sayabileceğimiz kısmı ise, M. 915 yılına yani yazarın ölümünden sekiz yıl öncesine kadar gelen bir İslâm Tarihidir. İşte eserin bu kısmı, İslâm Tarihi'nin belli başlı kaynaklarından birisini teşkil etmektedir. Verdiği bilgilerin doğruluğu ise, bu eserin değerini artırmaktadır. İslâmın Maverâünnehir ve Kafkasya yolu ile Türk illerinde yayılışı hakkında da bilgileri ihtiva ettiği için bu eser, ayrıca millî tarihimiz yönünden de hususî bir önem taşımaktadır. Bu vesile ile işareti gereken bir husus da, herhangi bir olayla ilgili olarak çeşitli rivayetler karşısında Taberî'nin takındığı tavrıdır. Taberî, herhangi bir olay hakkında çeşitli rivayetler karşısında kaldığı zaman bunlardan birini tercih etmemiş veya bunları kendine göre uzlaştırarak kitabına bu uzlaşmadan çıkan sonucu almamış; kitabında herhangi bir olayla ilgili bütün rivayetlere yer vermiştir. Taberî, bu türlü çeşitli rivayetlerden birini tercihin veya bunları kendi düşüncesine göre uzlaştırmaya çalışmanın, tarihi tahrif mânasına gelebileceğini düşünmüştür. Taberî tarihinin diğer bir özelliği de, bu eserde süslü cümlelere, kelime oyunlarına yer verilmemiş olmasıdır. İşte bu eser, bütün bu özellikleri ile, büyük bir ün kazanmıştır.¹³ Daha sonraları bu esere ek yazanlar olduğu gibi, ya kısaltarak muhtasar bir şekilde, ya da az da olsa gerekli görülen yerlerine bazı ilâveler yapmak suretiyle bu eseri diğer müslüman milletlerin dillerine çevirenler görülmüştür. Hattâ daha sonra işaret edeceğimiz üzere bu eseri Türkçeye çevirdikten sonra tercümenin devamı olarak türkçe ek yazan mütercimler bile olmuştur.

¹³ Taberî ve eseri hakkında bak. *EI*, IV, 607; M. Şemseddin (Günaltay), *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-1342, s. 27-45.

Taberî tarihinin asıl konumuz olan türkçe tercümelere hakkında bilgi vermeden önce bu eserin diğer dillere yapılmış olan çevirilerine de kısaca temas etmek faydalı olacaktır:

Taberî tarihi, daha yazarın ölümünden 40 yıl geçmeden 352/963 yılında Saman Oğulları hükümdarı Mansur b. Nuh'un emriyle vezir Ebu Ali Muhammed el-Bel'ami (ölm. 386/996) tarafından muhtasar bir şekilde farsçaya çevrilmiştir.^{13a} Diğer taraftan E. G. Browne, Taberî tarihinin dört cilt halinde Hindustanî'ye yapılmış bir çevirisine ait İngiltere'de Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan iki yazmadan bahsetmektedir. E. G. Browne, bu çevirinin ne zaman yapılmış olduğu hakkında bir şey söylememekte fakat "Ca'fer Şah Ridhawi b. Seyyid Qamaru'd-Din Ali" şeklinde mütercimini adını vermektedir. Bu konuda maalesef başka bir bilginiz bulunmamaktadır. Yalnız bu vesile ile şunu da belirtmek lâzımdır ki E. G. Browne, aynı kütüphanenin 189 (Add. 836) numarasında kayıtlı bulunan arapça bir yazmanın, muhtemelen Bel'ami tercümesinden arapçaya yapılmış bir çeviri olduğunu ifade etmektedir. 238 varak olan bu yazma Emevîler devrinin sonuna kadar gelmektedir. Bu nüsha 627/1230 tarihli bir nüshadan 876/1471 yılında istinsah edilmiştir. 627/1230 tarihli nüsha ise 26 Recep 442/15 Aralık 1050 tarihini taşıyan asıl nüshadan istinsah edilmiştir.¹⁴ Böylece eğer Browne'in verdiği bilgilere inanmak gerekirse Bel'ami'nin 386/996 tarihinde ölümünden 56 yıl sonra, onun muhtasar bir şekilde farsçaya çevirmiş olduğu Taberî tarihi bu defa bu muhtasardan tekrar arapçaya çevrilmiş demektir.

^{13a} Prof. Dr. Neş'et Çağatay'ın *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara 1957, S. 158 ve 2. baskı 1963) adlı, mahiyetini A. Erzi'nin çok iyi bildiği *compilation*'unun bibliyografya listesi arasında "Taberî, *Tarih-i Taberî* (çok eski bir farsca tercümesi), yazma, Tahran Kitaphane-i Meclis-i Şurây-ı Millî, No. 231" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Öyle görünüyorki Prof. Çağatay'ın, *Taberî Tarihi*'nin Farsçaya yapılmış olan bu tercümesi hakkında her hangi bir fikri bulunmamaktadır. Onun, hiç olmazsa şöyle bir karıştırmadan bibliyografyasına aldığı anlaşılabilir bu yazma, şüphesiz Bel'ami'nin adı geçen tercümesine ait olacaktır. Bel'ami'nin bu Farsca tercümesi son olarak M. Hermann Zotenberg tarafından Paris, Gotha, Londra ve Canterbury nüshaları esas alınarak dört cilt halinde Fransızca'ya tercüme edilmiştir. Bak. *Chronique de Abou Djafar Moh. b. Djarir b. Yazid Tabari, traduite sur la version Persane d'Abou Ali Moh. Bel'ami . . .*, Paris 1958.

¹⁴ Bak. E. G. Browne, *A Hand-list of the Muhammadan Manuscripts in the Library of the University of Cambridge*, Cambridge 1900, p. 33 vd.

2 — TABERÎ TARİHİNİN TÜRKÇE TERCÜMELERİ :

Yukarıda belirtilen iki ayrı dile yapılmış çeviriden başka Taberî'nin bu eserinin değişik adlar altında, değişik zamanlarda Türk diline de çevrildiği görülmektedir. Ancak bu konuda yapılmış araştırmaların yokluğu yüzünden bu husustaki bilgilerimiz kesinlikten uzak bulunmakta, bu bilgiler arasında çelişmezlikler görülmekte idi. Türkçeye yapılan çevirilerin çokluğu, bir taraftan bunların kimler tarafından, ne zaman yapılmış oldukları; diğer taraftan yapılan çevirilerin eserin arapça aslından mı, yoksa Bel'amî'nin farsçaya yapmış olduğu muhtasar tercümesinden mi çevrilmiş olabilecekleri meselelerini ortaya çıkarıyordu. Bunlara Taberî tarihinin türlü çevirilerine ait bilgi veren bazı yazarların, katalog hazırlayıcılarının verdikleri yanlış ve birbirini tutmaz bilgiler de eklenince, konu, büsbütün içinden çıkılmaz bir hâl alıyordu.

a) *Hüsameddin Çelebi Tercümesi :*

Bilindiğine göre Taberî tarihi türkçeye ilk defa takriben 710/1310-11 yılında çevrilmiş bulunuyordu. Bu bilgi, Kâtip Çelebi'nin *Keşf el-Żünun* adlı eserinin Berlin'de bulunan yazma bir nüshasından edinilmektedir. Bu bilgiyi Taberî tarihinin Hüsamettin Çelebi tarafından adı geçen tarihte yapılmış bir çevirisine ait tanıttığı bir kaç yazma ile F. E. Karatay da doğrulamaktadır. Diğer taraftan British Museum'da bulunan türkçe yazmaların kataloğunu hazırlamış olan Ch. Rieu'nun verdiği bilgilere göre, Kâtip Çelebi'nin adı geçen eserinin British Museum nüshasında bulunan bir kenar notu, Taberî tarihinin bu türkçe tercümesini daha sonra yaşamış bir yazara, Safî Nasuh el-şehîr bi-Matrakî'ye atfetmektedir.¹⁵ Rieu, *Mecma' el-Tevârîh* adını taşıyan bu tercümenin iki cilt halinde hazırlandığını ifade ile gene Kâtip Çelebi'den naklen yanlış olarak mütercim Nasûh'un 940/1533 yılında öldüğünü bildirmekte; tercümenin arkaik üslûbunun daha erken bir devri işaret ettiğini söyleyerek bu konudaki tereddüdünü açıklamış bulunmaktadır. Diğer taraftan Taberî tarihinin türkçe bir tercümesi, XIX. yüz yıl sonlarında İstanbul ve Kahire'de olmak üzere tam beş defa basılmıştır. İlk baskı

¹⁵ Bu kenar notu şöyledir:

«صاقى نصح الشهير بمطراق وسماه بمجمع التواريخ مرتبا على الجلدین فالاول من ابتداء العالم الى انتهاء زمان الملك نوشروان والثانى من ولادت سيد ولد نبى عدنان»

1260/1844 yılında beş cilt halinde İstanbul'da; ondan sonraki baskı 1275/1858-59'da gene beş cilt halinde Kahire'de yapılmıştır. Aynı çevirinin bundan sonra da 1288/1872, 1290/1873 ve 1292/1875 yıllarında olmak üzere üçer cilt halinde İstanbul'da üç baskısı daha yapılmıştır¹⁶. Bu beş baskı da birbirinin aynı olup, hiç bir yerinde maalesef ne çeviren, ne de eserin ne zaman çevrildiği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak gerek B. M. Tahir ve gerekse E. Blochet'nin Nasûh'un çevirisine ait gördükleri yazmalardan bahsetmeleri, onun Taberî tarihini türkçeye çevirmiş olduğu hususunda şüphe bırakmamakta idi. Bu konuda B. M. Tahir'in söylediklerini şöylece özetlemek mümkündür: Nasûh, Taberî tarihini 926/1520 yılında *Mecma' el-Tevarîh* adıyla türkçeye çevirmiştir. B. M. Tahir, Revan kütüphanesinde bulunduğunu söylediği bu tercümeyle basılı olan ile karşılaştırdığını, Nasûh'un çevirisinin bundan tamamiyle farklı olduğunu, bu tercümede her bahsin sonunda Nasûh'un kendi eseri olan "lâtif manzûmeler" bulunduğunu söylemektedir. Blochet'nin sözleri de B. M. Tahir'i destekler niteliktedir. Onun verdiği bilgilere göre, Paris'te (Bibl. Nat. 50) bulunan Taberî tarihi çevirisi *Mecma' el-Tevarîh* adını taşımaktadır ve Safî Nasûh el-şehîr bi-Matrakî tarafından yapılmıştır. Çevirinin girişinde zamanın hükümdarı Sultan Süleyman övülmektedir¹⁷. B. M. Tahir ve E. Blochet'nin bu açık sözlerine rağmen, Nasûh'un bir diğer eseri *Mecmu'-ı Menazil* hakkında bir makale yazmış olan Prof. A. Gabriel, bu konuya da temasla Nasûh'a bir de *Taberî tarihi* tercümesinin atfedildiğini, bununla beraber tercümenin dilinin eski oluşunun müsteşrikleri tereddüde sevkettiğini, onlardan meselâ Rieu'nun tercümenin XVI. yüzyıldan önce yapıldığı hissine kapıldığını açıklamakta ve devamla şöyle demektedir: "Halbuki bizim yazmamızın (yani *Mecmu'-ı Menazil*'in), üslûbu da çok ağır, karanlık ve eskidir. Bu, belkide saray mensuplarının arzusuna cevap verme zaruretinin bir sonucudur. . ."¹⁸ Prof. Gabriel'in bu sözlerinin ortaya koyduğu gerçek, onun, Türk dili ve edebiyatının gelişme seyri hakkında açık bir fikri olmadığı, sonra da Nasûh'ın çevirisiyle basılı *Taberî*

¹⁶ Bu konuda bak. H. G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasûh*, Ankara 1963, s. 24, not 28.

¹⁷ Bak. E. Blochet, *Catalogue des manuscrits Turcs*, Paris 1933, p. 21.

¹⁸ Bak. A. Gabriel, *Les Étapes d'une campagne dans les deux Irak d'après un manuscrit Turc du XVI. siècle, Syria*, XI (1928), p. 329.

tarihi tercümesini aynı zannettiğidir. Bu vesile ile üzerinde önemle durulması gereken diğer bir nokta da Ch. M. v. Fraehn'in 1725-28 yıllarında bir "Ahmet Paşa"nın emriyle yapılmış bir *Taberî tarihi* çevirisinden bahsetmesidir¹⁹. İleride yeri gelince temas edeceğimiz üzere beş defa basılmış olan çeviriye ait bazı yazmaların girişinde de bir takım iyi temennilerle bir "Ahmet Paşa"dan bahsedilmesi Fraehn'in bu kaydının değerini artırmaktadır. *Taberî tarihi*'nin türkçeye yapılmış çevirileriyle ilgili olarak şimdiye kadar bilinenleri sıralamak suretiyle ve bunların doğruluk dereceleri hakkındaki düşüncelerimizi de böylece belirttikten sonra 928/1522 yılında yapılmış diğer bir çeviriden daha söz açmak gerekmektedir. Bu da, Taberî tarihinin Bel'amî'nin farsça çevirisinden Kitabdar Vahidî Belhî tarafından "Çağatay veya Özbek" şivesine yapılmış bir tercümedir. Bu tercümeyle ait 938/1532 yılında istinsah edilmiş bir yazma nüsha, bugün Leningrad (St. Pétersbourg) da bulunmaktadır²⁰.

Bu konuda isabetli bir karara varabilmek için Taberî tarihinin Türkçe tercümelerine ait türlü yazmaların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Böyle bir araştırmanın ilk sonuçlarından birisi de, bu eserin Fatih devrinde 881/1477 yılında Hüseyin b. Sultan Ahmed tarafından da türkçeye çevrilmiş olduğudur. Ancak gene bu yazmaların tetkiki, bundan önce de bir tercüme yapılmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Zira mevcut yazmaların bir kısmı, adı geçen Hüseyin b. Sultan Ahmed'in çevirisine, birkaçı biraz sonra üzerinde durulacak olan Matrakçı Nasûh'un tercümesine ait buldukları halde, geri kalan büyük ekseriyeti, pek az farklarla bir taraftan birbirlerine; diğer taraftan tercümenin yukarıda belirtilen basılı şekline benzemektedirler. Bu yazmaların büyük çoğunluğunun girişinde, tercümenin eserin farsçasından "Emiru'l-Umera Ahmed Paşa"nın emriyle yapıldığı belirtilmektedir. Meselenin bu safhasında bir Ahmet Paşa için 1725-28 yıllarında tamamlanmış bir çeviriden bahseden Ch. M. v. Fraehn'in sözlerini hatırlamamak mümkün değildir. Bununla beraber gözden geçirdiğimiz "Ahmet Paşa" adını muhtevi yazmalar arasında meselâ 851/1447 yılında Mustafa b. Yahya eliyle (Ayasofya 3150); 967/1559-60 yıllarında Salih b.

¹⁹ Bak. Fraehn, *Bulletin Scientifique de l'Academie*, I, 158'den naklen F. Bawinger, *GOW*, s. 66, not 2.

²⁰ Bak *Catalogue des Manuscrits et Xylographes Orientaux de la Bibliothèque impériale publique de St. Petersbourg*, St. Petersbourg 1852, p. 465, No. DXIX.

Mustafa eliyle (Revan 1367) istinsah edilmiş yazmalar bulunması, Fraehn'nin XVIII. yüzyıl başlarında yapılmış bir tercüme olduğu yolundaki sözlerini şüpheli kılmakta; sonuç olarak da meselâ 851/1447 yılında istinsah edilmiş olduğu görülen bir yazma ile buna benzeyen bütün diğerlerinin, daha erken tarihte yapılmış bir tercümeyle ait bulunabileceklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu hâl, *Kesf el-Zünun*'un Berlin nüshasında bulunan ve bizim şimdiye kadar biraz şüphe ile karşıladığımız *Taberî tarihi*'nin ilk tercümesinin 710/1310-11 yıllarında yapılmış olduğu şeklindeki kayıt üzerinde durulmasını zorunlu kılmaktadır. Kaynak göstermemekle beraber sayın F. E. Karatay'ın da Hüsametdin Çelebi tarafından 710/1310-11 tarihlerinde yapılmış bir tercümeyle ait birkaç yazmayı tanıtmaması²¹, Taberî tarihinin ilk tercümesinin adı geçen şahsiyet tarafından bu tarihte yapılmış olduğu hususundaki görüşleri desteklemektedir. Ayrıca bu ilk tercümenin dil özellikleri hakkında söylenenler de, çevirinin böyle erken bir tarihte yapılmış olabilmesi ihtimalini kuvvetlendirici bir mahiyet arz etmektedir. Bizim bu konuda yapacağımız ilâve, yukarda da işaret ettiğimiz üzere Hüseyin b. Sultan Ahmed ile Matrakçı Nasûh'un çevirilerine ait yazmalar dışında kalan bütün yazma nüshaların umumiyetle birbirlerine benzedikleri ve büyük bir ihtimalle bu ilk tercümeyle ait bulduklarıdır²². Basılı tercümenin metni de bunlarla aynı bulunmaktadır.

b) Hüseyin b. Sultan Ahmed tercümesi :

Diğer taraftan *Taberî tarihi*'nin bu duruma göre ikinci çevirisi sayabileceğimiz Hüseyin b. Sultan Ahmed'in tercümesi de eserin farsçasından yani Saman Oğulları devrinde 352/963 yılında Mansur b. Nuh'un emriyle vezir Ebu Ali Muhammed el-Bel'ami tarafından farsçaya çevrilen muhtasar tercümesinden 881/1477 yılında

²¹ Bak. F. E. Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, I, 159.

²² Eserin bu çevirisine ait Türkiye kütüphanelerinde bulunan bazı yazmalar şunlardır: Revan 1367 (I, II, istinsahı 967/1560); Revan 1368 (İstinsahı 995/1587); Revan 1369, 1370; Koğuş 896 (İstinsahı 980/1572); Hazine 1360, 1463, 1604; Bağdad 283; Mehmed Reşad 691-693; Fatih 4277; Lâleli 2018, 2019; Ayasofya 3150 (istinsahı 851/1447); Emanet Hazinesi 1391; Nurosmaniye 3139-42; Feyzullah 107; Abdullah 246; Mehmediye 4277-79; Selimiye 467; Burdur Kütüphanesi nüshaları (II, III, IV. ciltler); İsparta Kütüphanesi nüshası; Prof. Yusuf Binatlı nüshası (3 cilt birarada).

yapılmıştır. Bu tercümenin başlangıç cümlesiyle Kâtip Çelebi'nin hakkında bilgi verdiği *Mecma' el-Tevarih*'in başlangıç cümlesi, aynı bulunmaktadır ki, Kâtip Çelebi, eserinin *Mecma' el-Tevarih* maddesini yazarken biraz önce adı geçen Hüseyin b. Sultan Ahmed'in çevirisine ait bir nüsha görmüş, bunu yanlış olarak *Mecma' el-Tevarih*'e ait zannetmiştir.

c) *Matrakçı Nasûh tercümesi:*

Bu günkü bilgilerimize göre, Taberî tarihinin Osmanlılar zamanındaki diğer bir tercümesi, Kanunî devrinde Matrakçı Nasûh tarafından yapılmıştır. Bu tercüme işaret edildiği üzere *Mecma' el-Tevarih* adını taşımaktadır. Bu çeviriye ait B. M. Tahir'in Revan kütüphanesinde gördüğünü söylediği nüshayı, biz, maalesef bulamadık. Ancak Blochet'in tanıttığı Paris nüshasının tetkiki, bunun, Nasûh'un çevirisinin sadece ikinci cildine ait bulunduğunu ortaya koymuştur. Tercümenin birinci cildine ait iki nüsha ise Viyana'da (Nat. Bibl. Cod. Mixt. 999 ve 1187) bulunmaktadır. Bu iki nüsha hakkında ilk defa olarak adı geçen eserimizde bilgi verilmiş, bu yazmalara istinaden Nasûh'un bu eseri, arapça aslından çevirdiğini söylediği ve bu birinci cilde ait 1187 numaralı tam nüsha ile Paris'te bulunan ikinci cilde ait nüshanın nasıl birbirlerini tamamladıkları belirtilmiştir. Tercümenin ikinci cildine ait olan Paris nüshası, ünlü Sasanî hükümdarı Nuşirevan devrinin anlatılmasıyla sona ermektedir. Diğer taraftan gene bu nüshanın sonunda, mümkün olduğu takdirde üçüncü cilde Hz.-i Muhammed'in doğumuyla başlanacağı bildirilmektedir. İşte bu olayın izahiyle başlayan ve bizim *Taberî tarihi*'nin Nasûh tarafından yapılmış çevirisinin üçüncü cildi olarak takdim ettiğimiz diğer bir yazma, İstanbul'da (Fatih Kütüphanesi 4278) bulunmaktadır. Bu yazma, konumuz bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Zira Hz.-i Muhammed'in doğumuyla başlayan bu yazmada, Taberî'nin eserinin çevirisi sona erince, yazmaya devam edildiği, sonuna kadar Abbasîler devri hakkında bilgi verildiği; büyük boyda 538 varak olan bu yazmada bundan sonra da varak 504 b'den itibaren kısaca Türklerin menşe'i, Gazneliler, Selçuklular, Anadolu Selçukluları ve Osman'ın babası Ertuğrul zamanında Karacahisar'ın zaptına kadarki olaylar hakkında bilgi verildiği görülmektedir. Böylece anlaşılmaktadır ki Nasûh, Taberî tarihini türkçeye çevirmekle beraber esas itibarıyla onu yazmak istediği umumî tarih için bir kaynak gibi

kullanmış, *Taberî tarihi* sona erince devam ederek ona âdetâ türkçe bir ek (zeyl) yazmış; bununla da yetinmeyerek eserinin son kısmı olarak yazmayı arzu ettiği *Osmanlı tarihi*'ne bir giriş olmak üzere, bu gün kaybolduğu anlaşılan *Tarih-i Muhtar* adlı bir eserden naklen kısaca Türklerin menşei, Gazneliler ve Selçuklular hakkında bilgi vermiştir. Nasûh'un Taberî'ye türkçe bir zeyl yazması, ayrıca bunun devamı olarak bir *Osmanlı tarihi* kaleme alması gibi fikirler, yeni yazmalara göre tarafımızdan ortaya konulmuş tamamiyle yeni görüşlerdir²³. Nitekim bu konudaki sözlerimizin ne kadar doğru olduğunu, Nasûh'un tercümesinin eserimizin yayınlanmasından sonra incelemek imkânını bulduğumuz üç ayrı cilt halindeki British Museum nüshaları (Or. 12. 879) ortaya koymaktadır. Bu nüshalar, aynı zamanda ileride üzerinde durulacağı üzere, yeni bir takım meseleler ortaya çıkarmakta ve bu konudaki bilgilerimizin biraz daha artmasına vesile olmaktadır. Bir defa gerek Viyana ve gerekse Paris nüshalarında açık bir şekilde kaydedildiği üzere adını "Nasûh el-Şehir bi-Matrakî" olarak veren mütercim, bunu arapçadan türkçeye çevirdiğini, bu işe Sultan Süleyman'ın cülusunda başladığını ve tercümesine *Mecma' el-Tevarih* adını verdiğini söylemekte; ayrıca Viyana nüshasının girişinde aynı zamanda *Tuhfet el-Mülük* adına da rastlanmaktadır. Bu tercümeyle ait olup British Museum'da birbirinin devamı olarak üç ayrı cilt halinde bulunan yazmalar ise, zikri geçen ve Paris, Viyana ve Fatih'te bulunan yazmalardan bazı bakımlardan farklıdır. Her şeyden önce bu üç nüshanın, büyük bir cilt halinde olması ihtimali bulunan eserin birinci cildine ait bir yazmanın sonradan bölünerek bu şekilde ayrı ayrı ciltlenmesinden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Sonra bu nüshanın başlangıç cümleleri de, tıpkı Nasûh'un tercümesinin birinci cildine ait Viyana nüshasının başlangıç cümleleri gibi olmasına rağmen, British Museum yazmalarında, ötekilerinde bulunan manzum kısımların yer almadığı, dilinin ise ötekilere nazaran daha sade olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan burada Nasûh'un kendisini takdimi

²³ Nitekim eserimiz hakkında bir makale yazdığını ve yayınlanmak üzere onu "*Der Islam*" dergisine gönderdiğini 17 Şubat 1964 tarihli mektubu ile bize bildirmiş olan Sayın Ord. Prof. Dr. F. Taeschner, büyük bir hakşinashlıkla "... Eseri tetkik etmekle çok şeyler öğrendim. Siz, bu mesainizle Matrakçı'yı yeni bir *Osmanlı Tarihi* müverrihi olarak belirtiyorsunuz ..." demektedir. Muhterem Profesörün son günlerde yayınlanmış olan bu övücü makalesi için bak. *Matrakçı Nasûh, Der Islam*, Band 40, Februar 1965, s. 200-206.

de biraz farklıdır. Bu yazmada kendisi hakkında “*Matrak oyununda şöhret kazanmış olan Nasûh*” diyen mütercim, Taberî'nin Abbâsî halifelerinden Mu'tasım Billâh zamanına kadar olan olayları yazdığını, ondan sonraki “*Tevârîh*”in “müteferrik” olduğunu söylemekte ve devamla zamanın Vezir-i Azam'ı Rüstem Paşa'nın iltifat ve teşvikleriyle *Tarih-i Muhtar* ve diğer tarihlerden naklen geri kalan Abbâsî halifeleri, Oğuz Han'ın “evlât” ve “ensab”ı, Selçuklu ve Cengiz hanlıkları, “âl-i Osman” ve cülûsundan itibaren de yaşadığı devrin hükümdarı Sultan Süleyman hakkında 957/1550 yılına kadar bilgi verdiğini ifade etmektedir²⁴. Böylece görülmektedir ki bizzat Nasûh'un bu sözleri, bizim bu yazmayı görmeden, üzerinde çalıştığımız diğer yazmalarda ise bu şekilde sarı bir kayıt bulunmadığı halde ve arada bazı boşlukların da olmasına rağmen, tesbit ettiğimiz sekiz yazma eserin birbirlerinin devamı ve birbirlerini tamamlar bir mahiyette bulunmaları hususlarına dikkat ederek ileri sürdüğümüz fikirleri açık ve kesin bir şekilde teyit etmektedir. Diğer taraftan burada işaretli ilgi verici olan bir husus, Nasûh'un bu eserin yazılması işiyle 957/1550 yılından itibaren meşgul bulunmakta olduğudur. Eserimizde Nasûh'un, arapçasından Taberî tarihini tercümeyle Sultan Süleyman'ın cülûsundan biraz sonra 926/1520 yılı içinde başladığını fakat gerek tercümenin ve gerekse buna yapılan ilâvelerin ne zaman tamamlanmış olduğunun tesbit edilemediğini ifade etmiştik. Bu ilk teşebbüse ait yazmalar, bu versiyonun, daha edebî ve tumturaklı bir üslûpla yazılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Viyana, Paris, Fatih yazmaları ile eserin Osmanlı tarihi bölümüne ait olup daha sonra üzerinde durulacak olan British Museum (Add. 23. 586), Revan (1286) ve İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi (379) yazmaları tam mânasiyle birbirlerine benzemekte ve arada boşluklar bulunmasına rağmen bunların, birbirilerinin devamı mahiyetinde bu ilk versiyona ait bulduklarını ortaya koymaktadır. Hakkında yeni bilgi vermekte olduğumuz British Museum (Or. 12. 879) yazması ise, aynı eserin 957/1550 yılında yazılmasına başlanılan yeni bir versiyonuna aittir. Bu yeni versiyon'un ortaya konulmasında Nasûh, devrin vezir-i azam'ı Rüstem Paşa'nın iltifat ve teşviklerinin rolü olduğunu söylemektedir. Bu yeni versiyon da, söze önceki gibi

²⁴ Bu sözler için bak. Matrakçı Nasûh, *Cami' el-Tevârîh*, British Museum, Or. 12. 879, I, varak 4 a, b.

başlamasına ve aynı sırayı takip ederek aynı bilgileri vermesine rağmen sadece bu bilgileri veriş tarzı biraz farklı olup, bu da kendisini hususiyle üslûbun çok daha sade ve bilgilerin de biraz daha özet mahiyetinde oluşuyla göstermektedir. Zaten bu ikinci versiyonun adı da *Câmi' el-Tevarîh* şeklinde değişik olarak kaydedilmiş bulunmaktadır.

3 — MATRAKÇI NASÛH'UN DİĞER ESERLERİ :

Diğer taraftan Nasûh'un, yazılışına 926/1520 yılında başlanılan ve oldukça uzun sürdüğü anlaşılan ilk versiyon üzerindeki çalışmaları yanında, bu arada 936/1529 yılında silâhşörlüğe ait eseri *Tuhfet el-Guzat'*ı yazdığını, 940/1533 tarihinde de matematik'e ait ilk eserini gözden geçirerek bazı ilâvelerle *Umdet el-Hisab* adıyla onu yeni bir eser haline getirdiğini, bunlara ait yazma nüshalardan anlamaktayız. Bundan sonra Nasûh'un fırsat buldukça, büyük tarihî eserin Osmanlı tarihine ait bölümünden Kanunî devrine ait bazı kısımları yazmış olduğu görülmektedir. Bunlar, yazarın bizzat elinden çıktığı anlaşılan mevcut yazma nüshalarının ortaya koyduğu üzere 944/1537 yılında kaleme alınmış bulunan ve aynı zamanda minyatürlü olan *Mecmu'-ı Menazil* ile 945/1538'de yazılmış olan *Fetihname-i Karabuğdan* adlı eserdir. Bu son eseri Dr. A. Decei incelemiştir. Rebi' el-Ahir 940/Ekim 1533 - Cumada el-ahir 942 / Aralık 1935 yılları olayları üzerinde duran ve Kanunî'nin bu ilk İran seferi sırasında İstanbul'dan Tebriz yolu ile Bağdad'a varıncaya ve oradan tekrar İstanbul'a dönünceye kadar geçilmiş olan menzilleri isim ve resimleri ile veren *Mecmu'-ı Menazil*, bu özelliği bakımından da ayrıca büyük bir önem taşımaktadır. İşte bu ilgi çekici eser üzerinde şimdiye kadar Prof. Hamit Sadi Selen, Prof. A. Gabriel ve Ord. Prof. F. Taeschner çalışmışlardır. Prof. Selen, eserin hususiyle yollar ve menziller bakımından önemi üzerinde durmuştur. Prof. Gabriel ise bu eser vesilesiyle Nasûh'un şahsiyeti ve diğer eserleri üzerinde de durmuş, bu hususlarda bir çokları yanlış olmasına rağmen, bazı tahminlerde bulunmuştur. Prof. Gabriel, Matrakçı (El-Mat-rakî) tabirini, yanlış olarak Nasûh'un da bir üyesi olduğunu sandığı Divan kitabesinde bulunan kâtiplerin hepsine verilen bir "ünvan" kabul etmiş; B. M. Tahir'in Takvimi adı ile de anılan astronom, hekim ve şair Nasûh b. Karagöz b. Abdullah ile Nasûh el-Silâhî'yi birbirine karıştırdığı kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Prof. Gabriel'in bu görüşü de doğru değildir. Bundan başka o,

Nasûh'un Kanunî devri tarihine ait eserinin 954/1547 yılına kadar geldiğini söyleyen B. M. Tahir'in sözlerini doğru kabul ederek Nasûh'un bu yıl yani 954/1547 tarihinde öldüğü sonucuna varılabileceğini ileri sürmüştür.

Ord. Prof. Dr. F. Taeschner ise bu konu hakkındaki iki araştırmasında, yazarın hattıyla hükümdar için özel olarak hazırlanmış olduğunu ifade ettiği bu eserin başlığının, bir kitap ünvanından çok bir bölümü hatırlattığına işaretlerle, bunun daha büyük bir tarihî eserin, meselâ B. M. Tahir'in resimli olduğunu söylediği *Tuhfet el-Guzat*'ın bir parçası olabileceğini belirtmiştir. Gerçekten bu eser, Nasûh'un daha büyük tarihî bir eserinin bir bölümünden ibarettir. Ancak bu daha büyük tarihî eser, Prof. Taeschner'in ifade ettiği üzere Nasûh'un silahşörlüğe ait eseri değil, Kanunî devri tarihi üzerinde duran *Süleyman-namesi*'dir.

Nasûh'un eserinin Kanunî devri bölümü yani *Süleyman-name* kısmı üzerindeki çalışmalarının da *Mecmu'-ı Menazil*'in yazılıp resimlendirilmesini takip eden yıla veya belki de yıllara rastladığı anlaşılmaktadır. Zira bu gün Revan kütüphanesinde bulunan ve Kanunî'nin cülûsundan itibaren 944/1537 yılına kadar gelen olaylar üzerinde duran anonim bir yazmanın, adı geçen *Mecmu'-ı Menazil* adlı eserin yardımı ile Nasûh'un *Süleyman-namesi*'nin ilk kısmı olduğu tesbit edilmiştir. Gerçekten minyatürlü olan *Menazil*'in Kanunî'nin ilk İran seferini anlatan metin kısmı, adı geçen Revan yazmasının ilgili yerinde 940-942/1533-1535 yılları olayları halinde aynen yer almış bulunmaktadır. *Mecmu'-ı Menazil*'in sona eriş cümlesi, *Süleyman-name*'nin ilk kısmına ait bu Revan yazmasının varak 279 b'sinde bulunmakta, bundan sonra yeni bir başlık açılmasına dahi lüzûm görülmeden aynı üslûp özellikleri ile olayların açıklanmasına devam edilmektedir. Böylece bir taraftan bu anonim Revan yazmasının Nasûh'un *Süleyman-nâme*'sine ait bir nüsha olduğu anlaşılmakta, diğer taraftan *Mecmu'-ı Menazil*'in *Süleyman-nâme*'nin Kanunî'nin ilk İran seferi üzerinde duran bir bölümü durumunda olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gerek *Menazil*'de ve gerekse Revan yazmasında bu eserlerin telifleriyle ilgili olarak söylenmiş olan sözler, bu iki eserin aynı yazarın yani Nasûh'un kaleminden çıkmış olduğu hususunda şüphe bırakmamaktadır. *Süleyman-nâme*'de fazla olarak *Menazil* kastedilerek "... sabıka tahrir ve tasvîr olan ..." sözlerinin yer aldığı görülmektedir ki böylece tertip tarzına da bakılarak Nasûh'un kendi

hattı ile yazılmış olması büyük bir ihtimal dahilinde bulunan bu Revan yazmasının, *Menazil*'den sonra kaleme alınmış olduğu hususu bir defa daha anlaşılmış bulunmaktadır. Bu nüshanın son kısımlarında 944/1537 yılında ordunun Korfu seferinden dönüşü sırasında geçilmiş olan menzil ve konakların isimleri verilirken, bir sayfaya ancak iki veya üç isim yazılması ve sayfanın diğer kısımlarının boş bırakılması, Nasûh'un bu nüshayı da minyatürlemek istediği fakat her hangi bir sebeple bu arzusunu yerine getiremediği hususunu akla getirmektedir. Kanunî'nin 945/1538 Karabuğdan seferi üzerinde duran ve esasen malûm olan nüshasından bu yıl sona ermeden kaleme alınmış olduğu anlaşılan Nasûh'un *Fetihname-i Karabuğdan* adlı eseri ise, 944/1537 yılına kadar gelen Revan nüshasının bir devamı mahiyetindedir. Zaten Revan yazmasının sonunda bundan sonra konuya Karabuğdan seferinin açıklanması ile devam olunacağını ifade edilmiş bulunması, bu hususta herhangi bir şüphe bırakmamaktadır.

Diğer taraftan bu eserin Osmanlı tarihi bölümünün II. Bayezid ve I. Selim devirleri üzerinde duran bir kısmı olan anonim bir British Museum yazmasının (Add. 23. 586), 960/1553 yılında Salih b. Hasan el-Konevî tarafından istinsah edilmiş olduğu görülmektedir. Bu duruma göre, bu kısmın Nasûh tarafından kaleme alınışının daha erken bir tarihe rastlaması tabiidir. Bu arada belirtilmesi gereken bir husus da, Nasûh'un *Mecmu'-ı Menazil*'den başka kendisi tarafından yazılıp resimlendirilmiş olan minyatürlü iki eseri daha olduğudur. Bunlardan birisi, *Tarih-i Sultan Bayezîd* adı ile II. Bayezîd devri tarihi üzerinde durmakta ve metin olarak Nasûh'un eserinin II. Bayezîd ve I. Selim devrine ait biraz önce üzerinde durulan British Museum nüshasının II. Bayezid devri ile aynı bulunmaktadır. Bu yazma, aynı zamanda bu devirde yapılmış olan seferlerle ilgili olarak, Kili, Akkerman, İnebahtı, Moton ve Gülek kale ve şehirleri ile o zamanki Osmanlı donanmasına ait Nasûh'un kendi fırçasından çıkmış olan resimleri içine almaktadır. Nasûh'un diğer minyatürlü eseri ise, Kanunî devrinin 949-950/1542-1543 yılları olayları üzerinde durmaktadır. Şimdiye kadar *Tarih- Feth-i Şikloş ve Estergon ve Istumbelgrad* adı ile Sinan Çavuş'a atfedilen bu eser, Nasûh'un telifi olduğu gibi, ihtiva ettiği 32 minyatür de Nasûh'un fırçasından çıkmıştır. Anonim olan ve sadece bir benzetme ile Sinan Çavuş'a atfedilen bu minyatürlü eserin, anlattığı olayların çağdaşı bulunan yazarı, *Mecmu'-ı Menazil*'de ve biraz önce üzerinde durulan minyatürlü

Tarih-i Sultan Bayezîd'de olduğu gibi resimleri de kendisinin yapmış bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu minyatürlü eserin 950/1543 yılı olaylarından bahseden kısmı da, Nasûh'un *Süleyman-nâme*'sinin İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshasının bu yıl olaylarından bahseden kısmı ile satır satır aynı bulunmaktadır. Diğer minyatürlü eserleri gibi Kanunî'nin 1542-1543 yıllarında olan ikinci Macaristan seferinde konup göçülmüş olan konak ve menziller ile gene bu yıllarda Fransa'ya yardım için Güney Fransa kıyılarında hareket halinde bulunan Barbaros Hayrettin Paşa kumandasındaki Osmanlı donanmasının uğramış bulunduğu liman ve şehirleri "isim ve resimleriyle" veren bu eseri de, Nasûh, hükümdar için özel olarak hazırlamıştır²⁵. Eserin bu şekilde hazırlanması olayların ceryanından hemen biraz sonra yani 950/1543 yılı içinde tamamlanmış olmalıdır. Zira bu yazmada bir vesile ile adı geçen ve bu yıl içinde öldüğü bilinen Kanunî'nin oğlu Şehzade Mehmet hakkında kullanılan temeniler, onun daha yaşamakta olduğunu ortaya koymaktadır.

Bundan sonra Nasûh'un fırsat buldukça eserine devam etmiş olması mümkün görünmektedir. Nitekim İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesinde bulunan ve daha çok bir müsvedde mahiyetinde baş tarafı da eksik olan anonim bir yazma, onun eserine devam ettiğini, bazı yerlerinin karalanmış olmasından da anlaşılacağı üzere, bu konu üzerinde oldukça durduğunu ve nihayet 958/1551 yılına kadarki olayları kaleme almış bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu yazmada hususiyetle Kanunî'nin öldürtmüş olduğu oğlu Şehzade Mustafa ile ilgili ve onun lehine bulunduğu tahmin edilebilecek olan bazı satırların karalanmış ve okunamaz bir hale getirilmiş olması, kaleme alınmasının bu nüshanın sona erdiği tarihlerde bitmiş olduğu anlaşılan bu kısmın, bahtsız Şehzadenin 960/1553 yılında öldürülmesi üzerine, ele alınarak bu hale getirilmiş olabileceğini akla getirmektedir. Burada yazarımız Nasûh ile Şehzade Mustafa olayında birinci derecede menfî bir rol oynadığı umumiyetle kabul edilen ünlü Rüstem Paşa'nın münasebetlerinin ne şekilde olduğu gibi

²⁵ Sayın T. Yılmaz Öztuna, "... Bu minyatürler meşhur ressam, şair ve denizci Nigârî Haydar Reis'in (1494-1572) sanılmışsa da Matrakçı Nasûh'un olduğu, Ankara Üniversitesi doçentlerinden H. G. Yurdaydın tarafından itirazı müşkül delillerle ortaya konmuştur (Bak. *Matrakçı Nasûh*, 1963, s. 44-5)... " demektedir. Bak. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, İstanbul 1965, C. VI, s. 30.

önemli bir mesele ortaya çıkmaktadır. Bir müsvedde durumunda olan bu yazmada Şehzade Mustafa lehine yazılmış satırları bulunan ve böylece adı geçen Şehzadeye sempati duymakta olduğu söylenebilecek olan Nasûh'un daha sonra bu satırları karalama yolunu tercih etmesinin sebeplerini tahmin etmek güç olmasa gerektir. Ancak bu karalamaların, yazarın, kendisini yeni duruma uydurmak istemek gibi küçük bir takım hesapların sonucu olmadığını, Nasûh'un *Mecma' el-Tevarih*'inin bu defa incelemek fırsatını bulduğumuz adı geçen British Museum nüshası ortaya koymaktadır.

4 — NASÛH'UN TABERÎ TARİHİ TERCÜMESİNİN YENİ BİR VERSİYONU:

Mecma' el-Tevarih'in baş tarafına ait üç cilt halindeki bu British Museum yazmaları, aslında bu eserin birinci cildine ait yeni bir nüsha hüviyetinde olmasına rağmen, ilgi verici bazı özelliklere de sahip bulunmaktadır. Bir defa bu yazmaların ilkinde eserin adı, biraz önce de söylediğimiz gibi *Mecma' el-Tevarih* değil, *Cami' el-Tevarih* şeklinde kaydedilmiştir. *Cami' el-Tevarih*, muhteva bakımından *Mecma' el-Tevarih*'in aynen tekrarı olmasına rağmen, dilinin daha sade olduğu görülmekte ve aynı zamanda birincide bulunan manzum kısımları ihtiva etmemektedir. Diğer taraftan bu ikisi arasında önemli sayılabilecek bir fark da şudur: *Mecma' el-Tevarih*'in kaleme alınmasına 926/1520 yılında yeni hükümdarın emri ile başlanmıştır. *Cami' el-Tevarih*'in kaleme alınması ise doğrudan doğruya Rüstem Paşa'nın teşvikleriyle olmuştur. Bu yazmanın girişinde Nasûh, Rüstem Paşa'nın iltifat ve teşvikleriyle bu işe başladığını, Taberî tarihi sona erince *Tarih-i Muhtar* ve diğer tarihlerden faydalanarak ona devam ettiğini, Oğuz Han'ın "evlâd" ve "ensab"ından başlayarak Selçuklular, Osmanlılar ve son olarak da 957/1550 yılına kadar yaşadığı zamanın hükümdarı Kanunî devri hakkında bilgi verdiğini söylemektedir ki bütün bu sözler, Nasûh'un hiç değilse bu tarihlerden itibaren Rüstem Paşa ile olan münasebetlerinin iyi sayılabileceğini ortaya koymaktadır. Şehzade Mustafa'nın ölümünün de bu yıllara rastlaması ve adı geçen *Süleyman-nâme*'ye ait İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi yazmasının Şehzade Mustafa ile ilgili satırlarının karalanmış bulunması bu bakımlardan ilgi çekmektedir. İşte daha çok Rüstem Paşa'nın insiyatifi ile olduğu tahmin edilebilecek olan bu yakınlaşmanın sonucu olarak Nasûh, daha Kanunî'nin cülusunda başladığını ve kısım kısım yazmaya devam ettiğini gördüğümüz büyük eserini,

kısmen sadeleştirmek ve kısmen de özetlemek suretiyle onu *Cami' el-Tevarih* adı ile yeni, sade ve daha derli toplu bir eser haline getirmiştir. Nasûh'un büyük eserinin muhtasar yeni bir versiyonu durumunda olan bu eserin, birinci cildi olması muhtemel bulunan üç ayrı cilt halindeki bu British Museum yazmalarından başka bir nüshası şimdilik mevcut değildir. Ancak her nedense bu eserin doğrudan doğruya Nasûh'un kaleminden çıkmış olan ve Oğuz Han'ın "evlât" ve "ensab"ından başlayan Türk tarihi hakkındaki umumî bir girişle Kanunî devrini de içine alan bir büyük cilt halindeki *Osmanlı Tarihi* bölümü, bu eserin yazılmasını teşvik eden vezir-i azam Rüstem Paşa'ya atfedilerek, "*Rüstem Paşa Tarihi*" adı ile tanınmıştır. Nitekim bu adla bu kısma ait Viyana nüshasını esas alarak daha 1923 yılında Dr. L. Forrer, bu eseri kısmen Almancaya çevirmiş olduğu gibi, daha sonra aynı bölüme ait yazmalar hakkında bilgi veren diğer yazarlar da, bu yazma nüshaları Rüstem Paşa'nın *Osmanlı Tarihi*'nin yeni nüshaları olarak tanıtmışlardır.

5 — RÜSTEM PAŞA'YA ATFEDİLEN OSMANLI TARİHİ :

Kanunî devrinin ünlü sadrazamlarından Rüstem Paşa'ya bir *Osmanlı Tarihi*'nin atfedildiği ve bu eserin daha 1923 yılında Dr. Ludwig Forrer tarafından kısmen Almancaya çevrilmiş bulunduğu bilinmektedir²⁶. Dr. Forrer, tercümesinin başında bulunan uzun girişinde bu eserin gerçekten Rüstem Paşa'nın kaleminden çıkıp çıkmadığı meselesi üzerinde de durmuş ve Rüstem Paşa'nın bu eserin yazarı olmasının kuvvetle ileri sürülemediğini ifade etmiştir. Dr. Forrer'in de belirttiği üzere, bu eserde Rüstem Paşa'nın kendisi hakkında yeni bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda söylenenler, bir kaç sözden ibarettir. Gerçekten bu esere ait olarak gösterilen yazma nüshaların tetkiki, Dr. Forrer'i haklı gösterecek sonuçlar ortaya koymaktadır. Şimdiye kadar Rüstem Paşa'ya atfedilen bu eserin üç yazma nüshası bilinmekte idi. Bu üç nüshanın en fazla vekayii ihtiva edeni, Viyana nüshasıdır (Bak. Nat. Bibl., Cod. Mixt. 339). Bu nüsha, 968/1561 yılına kadar gelmektedir. Diğer iki nüsha ise, Cambridge'de Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde

²⁶ Bak. Dr. Ludwig Forrer, *Das Osmanische Chronik des Rustem Pascha*, Leipzig 1923, Türkische Bibliothek, Band 21, VIII+207 S.

bulunmaktadır. (Bak. No. 167 (Gg. 6. 33); 168 (Dd. 4.31)²⁷. Bu iki yazmadan daha fazla vekayii ihtiva eden de, ancak 955/1549 yılına kadar gelmektedir. Dr. Forrer'in çevirisine esas olan Viyana yazmasının, onun da belirttiği üzere üç ayrı müstensih tarafından yazıldığı açıkça belli olmaktadır. Eserin baştan 186. varığa kadar olan birinci kısmının, Rüstem Paşa'nın sağlığında istinsah edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira onun hakkında kullanılan temenniler, bunu açıkça göstermektedir. Bu yazmanın varak 248 a'sında da aynı şekilde bir temenniye rastlandığı için, ikinci kısmın yazılışı sırasında da Rüstem Paşa'nın hayatta olduğunu söylemek imkânı vardır. Bu kısımda Kanunî'nin oğlu Şehzade Bayezîd hakkında kullanılan ifade tarzı, bu kısmın yazılmasının, onun 968/1561 tarihindeki öldürülmesinden, hattâ 966/1559 yılında olan İran'a kaçışından önce tamamlandığını ortaya koymaktadır. Dördüncü bir el, varak 151b ve 152a'yı yazmıştır. Varak 275'e kadar olan kısımda aynı el tarafından yazılmış kenar notları vardır. Öyle görünüyor ki bu zât, Dr. Forrer'in belirttiği üzere, bütün nüshayı gözden geçirmiştir. Varak 275-293 arasını işgal eden üçüncü kısım, yazmada da işaret edildiği üzere, 980/1571-72 tarihinde istinsah edilmiştir. Bu eserin telifinin Rüstem Paşa'ya ait olduğunu ifade eden kayıt ise, «تواریخ رسم پاشا بالتمام صحیح نسخدر» «تواریخ اوغوز» şeklinde yazmanın boş bulunan varak I a'sında bulunmaktadır. Eserin başladığı varak I b'de görülen ilk başlık aynen şöyledir: «تواریخ اوغوز» «... Bu başlıktan itibaren Fatih Mehmed'in ölümüne kadar olan kısım için anonim *Tevarîh-i âl-i Osman*, Muhyiddin Cemalî ve hususiyle de Neşrî kullanılmıştır. Neşrî'nin *Cihan-nüması* ile yapılan karşılaştırma, her ikisinin de hemen hemen aynı olduğunu; Rüstem Paşa'ya atfedilenin, Neşrî'den veya her ikisinin de, müşterek bir kaynaktan kopye edilmiş olabileceklerini ortaya koymaktadır²⁸. Bu sebeple Dr. Forrer, eserin Fatih'in ölümüne kadar olan kısmının sadece söz başlıklarını vermiş, Neşrî'nin Bayezid Camii nüshasına göre, bu başlıkların Neşrî'nin eserinin hangi varaklarına rastlandığını işaret etmiştir. Bundan sonra da Dr.

²⁷ Bak. E. G. Browne, *A Hand-list of the Muhammadan Manuscripts ...*, p. 26 vd.

²⁸ Neşrî'nin kaynakları hakkında Dr. V. L. Ménage'ın şu kıymetli araştırmasına bak. *Neshri's History of the Ottomans, The Sources and Development of the Text*, London 1964, pp. 10-54.

Forrer, II. Bayezid, I. Selim ve 968/1561 yılına kadar olan Kanunî devrinin tercümesini vermiştir²⁹. Böylece eserin önemli kısmının bu üç hükümdarın devirleri olduğu da belirtilmiş olmaktadır. Eserin II. Bayezid devrine ait olan kısmında daha ziyade II. Selim'in babasına ve daha sonra kardeşlerine karşı olan iktidar mücadelesi anlatılmıştır. Rüstem Paşa'ya atfedilmiş olan eserin bu özelliği, Matrakçı Nasûh'un *Mecma' el-Tevarih* adlı mufassal eserinin II. Bayezid ve I. Selim devirlerine ait bir nüshası olan Add. 23.586 Nu. da kayıtlı British Museum yazmasının durumu ile tam bir uygunluk halindedir. Yapılan karşılaştırmalar, Rüstem Paşa'ya atfedilen eser ile Nasûh'un eserinin şimdilik II. Bayezid, I. Selim ve Kanunî devirlerine ait nüshaları bilinen Osmanlı tarihi bölümünün, birbirlerinin hemen hemen aynı olduğunu, sadece Rüstem Paşa'ya atfedilenin, Nasûh'un eserinin bir özeti mahiyetinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmamızın bundan önceki kısmında işaret ettiğimiz üzere, Nasûh'un *Taberî tarihini* biri mufassal, diğeri de muhtasar olmak üzere iki ayrı versiyon halinde tercüme ettiğini gösteren yazma nüshalara sahip bulunmaktayız. Öyle anlaşılıyor ki Rüstem Paşa'ya atfedilen bu eser, Nasûh'un Rüstem Paşa'nın iltifatlarının sonucu olarak yaptığını, tercümesinin girişinde ifade ettiği ve *Cami' el-Tevarih* adını verdiğini söylediği muhtasar *Taberî tarihi* tercümesinin devamı durumundadır. Bu eserin, son kısmını teşkil eden *Osmanlı Tarihi* bölümüdür. Ancak Osmanlılara geçmeden önce Oğuz Han'dan başlayarak Osmanlı devrine bir giriş olmak üzere kısaca Türk tarihi hakkında bilgi verilmektedir. Zaten *Taberî tarihi*'nin muhtasar tercümesine ait Nasûh'un adı da kayıtlı bulunan yazmanın girişinde Nasûh, *Tarih-i Muhtar* ve diğer eserlerden naklen *Taberî tarihi*'ne devam ettiğini, Oğuz Han'ın evlâd ve ensab'ından başlamak suretiyle ana hatları ile Osmanlılara kadar Türk tarihi ve nihayet 957/1550 yılına kadar Osmanlı tarihi hakkında bilgi verdiğini açıkça ifade etmektedir. Nasûh'un eserinin iki şekilde ait nüshalar, onun bu sözlerini doğrulamaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki Nasûh, devrin

²⁹ II. Bayezid devri hakkında verilen bilgilerle, Leunclavius'un *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII* (Frankfurt 1591) adlı eserinin kaynaklarından *Codex Verantianus* arasındaki yakın ilgi için bak. Dr. L. Forrer, *Das Osmanische Chronik des Rustem Pascha*, Leipzig 1927, s. 14, not 1 ve hususiyile bak. Dr. V. L. Ménéage, *Neshri's History of the Ottomans, The Sources and Development of the Text*, London 1964, pp. XIII, 31-40.

sadrazamı Rüstem Paşa'nın iltifat ve teşviklerinin sonucu olarak asıl eserini ihtisar etmek suretiyle bu ikinci versiyonu meydana getirmiştir. Böylece kesin bir şekilde anlaşılmaktadır ki Viyana (Nat. Bibl., Cod. Mixt. 999 ve 1187), Paris (Bibl. Nat. 50), Fatih (4278), British Museum (Or. 23. 586), Revan (1286, 1284/2), İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi (379) nüshaları birbirlerinin devamıdır. British Museum'da yeni bir nüshası daha tesbit edilen (Or. 12. 592) ve şimdiye kadar Rüstem Paşa'ya atfedilmiş olan eser ise, Nasûh'un *Taberî tarihi*'nin muhtasar tercümesine ait British Museum (Or. 12. 879) nüshasının devamı durumundadır.

Nasûh'un birinci eserinin üçüncü cildine ait bir yazma olarak daha önce hakkında bilgi verdiğimiz Fatih yazması, Ertuğrul zamanında Karacahisar'ın alınmasına kadar olan olaylar üzerinde durmakta idi. Bu nüshanın Varak 538 b'sindeki son sözleri, Rüstem Paşa'ya atfedilen eserin yeni bir nüshası olarak incelemek imkânını bulduğumuz Or. 12. 592 numarada kayıtlı British Museum nüshasının varak 27b'sinde aynen yer almış bulunmaktadır. Böylece hemen işaret edelim ki, Nasûh'un bu ikinci eseri, birincisinin sadeleştirilerek yapılmış bir özeti durumunda olmakla beraber, pek çok cümlelerin eserin her iki şeklinde de aynen bulunduğu dikkatten kaçmamaktadır. Yalnız bu vesile ile bir defa daha tekrar edelim ki, Nasûh'un mufassal eserinin, Osmanlı tarihinin başlangıcından II. Bayezid devrine kadar olan kısmına ait henüz herhangi bir yazma nüsha tesbit edilebilmiş değildir. Diğer taraftan bu vesile ile şunu da belirtelim ki, *Tarih-i âl-i Selçuk ve âl-i Osman* adı ile Kanunî devrinin diğer bir sadrazamı olan Ayas Paşa'ya atfedilmiş olan eser de, Rüstem Paşa'nın kaleminden çıktığı ileri sürülenden farksızdır³⁰. Bütün bu yazmaların gözden geçirilmesi sırasında gerek Viyana (Nat. Bibl. Cod. Mixt. 1187) ve Paris (Bibl. Nat. 50) ve gerekse *Taberî tarihi* tercümesinin muhtasar şekline ait British Museum (Or. 12. 879) nüshasında açık bir şekilde mukaddemelerde Nasûh'un adı bulunduğu göre, bahis konusu her iki versiyonun da onun kaleminden çıkmış bulunması şüphesiz

³⁰ Bak. ve karşı. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Paris 1933, II, p. 133 (Bibl. Nat. Schefer 1021). Bu nüsha 941/1534 yılına kadar olan olaylar üzerinde durmaktadır. Ayrıca Bibl. Nat. 54 numarada kayıtlı yazma, Rüstem Paşa'ya atfedilen eserin 932/1526 yılına kadar gelen bir nüshasıdır. Babinger'in bu esere ait bir nüsha olarak "Bibl. Nat., Anc. fds. Turc 94"ü göstermesi doğru değildir. Zira 94 numarada kayıtlı eser, Âli'nin *Künh el-Ahbar*'ına ait bir yazmadır.

gibidir. İkinci versiyonun Osmanlı tarihi bölümünün Rüstem Paşa'ya atfı, Viyana nüshasının boş bulunan varak Ia'sındaki daha önce işaret edilen kayda dayanmaktadır ki, bunun "muahhar" bir ilâve olması mümkündür. Zaten bu eserin muhteviyatı da, Rüstem Paşa'nın bu eserin yazarı olması ihtimalini şüpheli kılmaktadır. Biraz önce işaret ettiğimiz üzere, Viyana nüshası, değişik zamanlarda değişik müstensihler tarafından istinsah edilmiştir. Ayrıca bu eserde Rüstem Paşa'nın kendisi ile ilgili satırlar, onun bu eserin yazarı olabileceğini ima etmekten uzaktır. Kaldı ki eserin telifinin Rüstem Paşa'ya ait olduğu ifade edilmiş olan Viyana nüshası, 968/1561 yılına kadar olan olaylar hakkında bilgi vermekte, bu arada aynı Rüstem Paşa'nın 28 Şevval 968/11 Temmuz 1561 tarihinde ölmüş olduğunu da bildirmektedir. Bundan başka gene bu Viyana nüshasının varak 278a'sında Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın babası tarafından 960/1553 yılında öldürtülmesi olayı hakkında bilgi verilirken bunun "Rüstem Paşa'nın fitne ve kizbiyle vücud bulduğu" açık bir şekilde kaydedilmiş bulunmaktadır ki, bu sözlerin Paşa'nın kendisi tarafından yazılmış olabileceği, pek tabiidir ki, düşünülemez. İşte bütün bu sebeplerle Rüstem Paşa'yı, kendisine atfedilen bu eserin yazarı olarak kabul etmek imkânsızdır. Rüstem Paşa'nın sağlığında bu eseri bir muayyen tarihe kadar kaleme almış bulunabileceği ifade edilerek esere sonradan bir başkasının devam etmiş olabileceği şeklindeki bir görüş de, pek kabule şayan görünmemektedir. Zira eserin baş kısımlarının, Nasûh'un eserinin ilgili yerlerinin özeti mahiyetinde olduğu, bazan satır satır aynı denebilecek benzerlikler bulunduğu, yapılan karşılaştırmalardan açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu konuda ileri sürülebilecek son bir ihtimal, bu ilk kısımların, Nasûh'un eserinden bizzat Rüstem Paşa tarafından yapılmış bir "ihtisar" olabileceğidir ki, bu gün Nasûh'un eserinin *Taberî Tarihi* tercümesine ait Rüstem Paşa'nın teşviki ile bizzat Nasûh tarafından yapılmış, muhtasar bir şekli mahiyetinde üç yazma nüshaya sahip bulunmamız, bu görüşün doğruluğunu da, şüpheli kılmakta ve Rüstem Paşa'ya atfedilmiş olan eserin, Nasûh tarafından yazılmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

6 — NASÛH'UN ŞAHSİYETİ VE SON GÜNLERİ :

Sözlerimizi sona erdirirken Nasûh'un şahsiyeti ve Kanunî devrinde yaşadığı bilinen Nasûhlardan hangisi olabileceği meselesi

üzerinde de kısaca durmak istiyoruz. Adı geçen kitabımızda da ifade edildiği üzere, bu konudaki araştırmaların sonunda, karşımıza türlü kabiliyetleri olan ve bu kabiliyetlerini son derece geliştirmiş bulunan bir kimse çıkmaktadır. Bunu, onun türlü konularda bırakmış olduğu eserler, açıkça göstermektedir. Bu eserlerin çokluğundan, âdetâ dünya durdukça yaşayacakmış gibi çalıştığı anlaşılan Nasûh'un, aynı zamanda bu dünyaya gerektiğinden fazla önem vermeyen; gözü gönül tok, mânevî dünyası zengin bir kişi olduğu da ortaya çıkmaktadır. Böyle olduğu içindir ki hususiyle Tarih'e ait eserlerinde, yeri geldikçe, bu dünyanın kimseye kalmadığını, her gelenin gittiğini; yaşayanların da mutlaka gideceğini sık sık ifade etmekten âdetâ zevk duymaktadır. Ona göre önemli olan iş, daha sonra gelecek olan nesillerin ders ve ibret alacağı "tarih" olmaya lâyık eserler bırakmaktır. Nasûh'un bildiğimiz kadarki hayatı, onun bu düşüncelerinin âdetâ bir tatbikatı, diğer bir ifade ile Nasûh'un bu düşünceleri, onun kendi hayatının gerçek bir ifadesi durumundadır. Bizim, onun eserlerini incelemek suretiyle ulaştığımız bu sonucu, Nasûh'un çeşitli kabiliyet ve meharretlerine rağmen asla gururlanmamış, mütevazî bir insan olduğunu ve daima Sa'î'nin talebesi olmakla iftihar ettiğini söyleyen 'Âşık Çelebi de teyid etmektedir.

Nasûh'un hayatının son yılları hakkında maalesef kesin bir bilgimiz yoktur. Bu konuda şimdilik söylenebilecek husus, onun şimdiye kadarki bilgilerimizin aksine 940/1533 yılında ölmediği, 960/1553 ve hattâ bu tarihi takip eden yıllarda hayatta olduğudur. Eserinin *Süleyman-name* kısmına ait olan İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi yazmasının 950-958/1543-1551 yılları arasındaki olaylar üzerinde durması; *Taberî tarihi*'nin onun tarafından yapılmış yeni ve muhtasar bir tercümesine ait olan British Museum yazmasında bu işe Sadrazam Rüstem Paşa'nın iltifatlarının sonucu olarak 957/1550 yılında başladığını ifade etmiş olması ve nihayet 968/1561 yılına kadar gelen ve şimdiye kadar Rüstem Paşa'ya atfedilmiş olan *Osmanlı Tarihi*'nin de, büyük bir ihtimalle Matrakçı Nasûh tarafından yazılmış bulunması, bu hususta hiç bir şüphe bırakmamaktadır. Bu tarihlerden sonra ise, Kanunî devrinde yaşadığı bilinen ve M. Süreyya'nın haklarında birer ikişer satırlık kısaca bilgi verdiği iki Nasûh bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ankaralı Müderris Nasûh, diğeri de 971/1564 yılında ölmüş olan Kethüda Nasûh'dur. "Ümera"dan olduğu kaydedilmiş bulunan Kethüda Nasûh'un, kahramanımız Matrakçı Nasûh olması, büyük bir ihtimal dahilindedir.